

ALIH KODE WONTEN ING FILM JOKOWI

Denai Renanda

12205241046

SARINING PANALITEN

Panaliten menika gadhah ancas kangge ngandharaken alih kode utawi ewahing panganggening basa wonten ing film Jokowi. Perkawis ingkang badhe kaandharaken ing panaliten kasebut inggih menika jinis saha fungsipun alih kode wonten ing film Jokowi.

Panaliten menika migunakaken metode panaliten deskriptif. *Data* ing panaliten menika awujud tuturan ingkang dipunginakaken dening para paraga film Jokowi. Sumber datanipun inggih menika film Jokowi. Cara kangge manggihaken *data* inggih menika kanthi *metode simak*, *metode sadap* saha *metode cathet*. *Data* dipunanalisis kanthi *teknik deskriptif* inggih menika panaliti ngandharaken jinis saha fungsipun alih kode wonten ing film Jokowi. Kangge manggihaken *validitas data* migunakaken *validitas triangulasi teori*, dene cara kangge manggihaken *realibilitas data* migunakaken uji *stabilitas*.

Asiling panaliten menika kapanggihaken jinis saha fungsipun alih kode wonten ing film Jokowi. Jinising alih kode ingkang kapanggihaken wonten ing film Jokowi inggih menika alih kode *intern* saha alih kode *ekstern*. Saking alih kode *intern* menika wonten pitu perangan inggih menika alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko, basa Jawi ragam ngoko dhateng basa Jawi ragam krama, basa Indonesia ragam *formal* dhateng basa Indonesia ragam *informal*, basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi. Menawi alih kode *ekstern ingkang* kapanggihaken wonten ing film Jokowi inggih menika alih kode saking basa Indonesia dhateng basa Inggris. Salajengipun fungsi alih kode *intern* ingkang kapanggihaken wonten ing film Jokowi inggih menika (a) kangge nedahaken satunggaling perkawis, (b) kangge ngandharaken panyuwunan, (c) kangge niru kode lawan tutur, (d) kangge ngormati lawan tutur, (e) kangge paring pitakenan, (f) kangge nggantos topik pawicantenan, (g) kangge ngandharaken satunggaling perkawis, (h) kangge nuwuhaken swasana ingkang langkung caket, (i) kangge mahyakaken raos duka, (j) kangge mahyakaken raos mangkel saha (k) kangge wicantenan kaliyan tiyang kaping tiga. Menawi fungsi alih kode *ekstern* ingkang kapanggihaken wonten ing film Jokowi inggih menika kangge paring pitakenan.

PamijiningTembung : alih kode, film Jokowi.

ABSTRACT

This research has a purpose to explain code witching or change in using Language in *Jokowi* Movie. This research will find the type of code switching and

functions of code switching in *Jokowi* Movie. This research is employed descriptive qualitative approach.

The data were in the form of utterances spoken by the characters in *Jokowi* movie. The source of the data is *Jokowi* Movie. The researcher employed some steps during the data collection: watching the movie, identifying the utterance and classifying the data. In analyzing the data, the researcher uses descriptive techniques in which the researcher explains the type and functions of code switching in *Jokowi* Movie. This research conducted trustworthiness to establish the validity. To gain the validity, the researcher uses triangulation theory. To check the reliability, the researcher uses dependability.

The result of this research shows types of and functions of code switching in *Jokowi* Movie. Types of code switching are internal code switching and external code switching. Types of internal code switching is divided into seven types which is code switching from Javanese language into Bahasa, Bahasa to Javanese language, krama language to Ngoko language, ngoko language to Krama language, Formal Bahasa to Informal Bahasa, Bahasa to Javanese Language to Bahasa, Javanese language into Bahasa to Javanese language into Bahasa. Meanwhile, types of external code switching in *Jokowi* movie are code switching from Bahasa to English. Functions of internal code switching is (a) to show something (b) to utter an ask (c) to imitate code of other person (d) to respect other people (e) to ask (f) to change the topic (g) to explain (h) to gain intimation (i) to express the anger (j) to express dislike and (k) to talk with another party. Meanwhile, the function of external code switching in *Jokowi* Movie is to ask.

Keywords : Codeswitching, *Jokowi* Movie

A. Purwaka

Basa dipunginakaken kangge piranti *komunikasi* manungsa, basa ugi salah satunggaling perkawis ingkang dados pambada saking makhluk sanesipun. Mawi basa manungsa saged ngandharaken menapa kemawon ingkang badhe dipunaturaken. Mawibasa manungsa ugi saged mangertos *pikiran, gagasan* saha penggalhipun tiyang sanes supados komunikasinipun saged mlampah kanthi sae.

Samenika perkembanganipun basa wonten ing masarakat langkung wiyar. Perkawis menika saged katingal saking kathahipun tiyang ingkang saged nguwaosi basa langkung saking satunggal, ingkang ndadosaken ewahing panganggening basa wonten ing pawicantenan. Panganggening kalih basa utawi langkung ingkang dipuntindakaken tiyang menika ndadosaken wontening pangaribawa ing antawisipun basa satunggal dhateng basa sanesipun ingkang dipunwastani kontak basa.

Saking kontak basa menika kathah *peristiwa-peristiwa* basa ingkang saged dipunpanggihaken inggih menika wonten ing ngelmi sosiolinguistik dipunwastani bilingualisme, diglosia, alih kode, campur kode, interferensi, integrasi, konvergensi saha pergeseran basa. Salah satunggal perkawis kasebut ingkang asring dipunpanggih inggih menika alih kode. Alih kode ing jaman samenika boten namung dipunpanggihaken wonten ing pawicantenan saben dinten, nanging ugi dipunpanggihaken wonten ing *media hiburan* kadosta wonten ing film.

Salah satunggaling film ingkang ngewrat bab alih kode utawi ewahing panganggening basa inggih menika film Jokowi. Wonten ing film Jokowi saged dipunpanggihaken kathah perkawis ingkang narik kawigatosan, kadosta saking panganggening basa ing salebeting film menika. Ing film Jokowi menika para paraganipun ngginakaken basa Indonesia, basa Jawi saha wonten ingkang ngginakaken basa Inggris.

Perkawis sanesipun saking film Jokowi ingkang dados *daya tarik* para tiyang ingkang mirsani inggih menika film kasebut nedahaken satunggaling kisah nyata pagesanganing tokoh ageng ing Indonesia, inggih menika Joko Widodo. Nalika film menika medal, pawartos ngengingi Joko Widodo dados Gubernur DKI Jakarta nembe misuwur. Salajengipun ing salebeting film Jokowi ugi saged kapanggihaken kathah piwulang moral ingkang saged dipunpendhet saha dipuncakaken. Piwulang moral kasebut ngengingi pagesangan wonten ing masarakat, pagesangan ing kulawarga, agami saha sapanunggalanipun.

Perkawis-perkawis menika narik kawigatosanipun panaliti kangge niliti perkawis ewahing panganggening basa nalika nindakaken pawicantenan kaliyan tiyang sanes utawi *peristiwa* alih kode ing salebeting film Jokowi. Wosing perkawis panaliten saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

1. Menapa kemawon jinising alih kode wonten ing film Jokowi?
2. Menapa kemawon fungsining alih kode wonten ing film Jokowi?

B. Gegaran Teori Sosiolinguistik

Tembung sosiolinguistik kadadosan saking kalih tembung, inggih menika *sosio-* saha *linguistik*. Nababan (1984: 2) ngandharaken bilih *linguistik* inggih menika ngelmi ingkang nyinau bab basa, mliginipun perangan-peranganing basa (fonem, morfem, tembung, ukara) saha gayutan antawisipun *unsur-unsur* kasebut, ugi kalebet hakekat saha pandhapuking *unsur-unsur* menika. Menawi *sosio-* inggih menika perkawis ingkang wonten gayutipun kaliyan masarakat, kelompok-kelompok masarakat saha fungsi-fungsipun kemasarakatan.

Menawi Fishman (lumantar Suhardi, 2009: 12) ngandharaken bilih sosiolinguistik inggih menika ngelmi ingkang nliti sedaya prilaku basa, boten namung nyinau bab panganggening basa kemawon, ananging ugi sikap-sikaping basa, prilaku marang basa saha tiyang ingkang ngginakaken basa. Menawi Chaer saha Agustina (2010: 2) ngandharaken bilih sosiolinguistik inggih menika salah satunggaling ngelmi *antar disiplin* ingkang nyinau basa ingkang gayutipun kaliyan panganggening basa wonten ing masarakat.

Masarakat Tutur

Masarakat tutur inggih menika masarakat ingkang ngginakaken basa utawi dialek saha aturan panganggening basa ingkang sami. Miturut Fishman (lumantar Rahardi, 2001: 18) masarakat tutur inggih menika satunggaling masarakat ingkang anggotanipun sampun mangertos satunggal variasi tutur saha *norma-norma*

panganggenipun. Menawi Chaer saha Agustina (2010: 36) ngandharaken bilih masarakat tutur inggih menika kelompok tiyang utawi masarakat ingkang gadhah *verbal repertoire* ingkang *relatif* sami saha gadhah penilaian ingkang sami dhateng norma-norma panganggening basa ingkang dipunginakaken wonten ing masarakat menika.

Peristiwa Tutur

Peristiwa tutur miturut Chaer saha Agustina inggih menika *interaksi linguistik* wonten ing ujaran ingkang nglibataken panutur saha lawan tuturipun kanthi satunggal pokok tuturan ing wekdal, papan panggenan saha kahanan tartamtu (2010: 47). Pawicantenan saged dipunsebut *peristiwa* tutur menawi ngandhut syarat-syarat tartamtu ingkang miturut Dell Hymes (lumantar Chaer saha Agustina, 2010: 48) wonten 8 *komponen* ingkang dipunwancah dados SPEAKING. SPEAKING inggih menika: (1) *setting and scene*, (2) *participants*, (3) *ends*, (4) *act sequence*, (5) *key*, (6) *instrumentalities*, (7) *norm of interaction and interpretation*, saha (8) *genre*.

Kontak Basa

Kontak basa miturut Mackey (lumantar Rahardi, 2001: 17) inggih menika prastawa ingkang mangaribawani antawisipun basa satunggal tumrap basa sanesipun, saged kanthi *langsung* saha boten *langsung*. *Peristiwa-peristiwa* basa ingkang dados akibat saking kawontenan kontak basa inggih menika diglosia, interferensi, bilingualisme, campur kode saha alih

kode. Andharan saking perkawis kasebut saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika.

1. Diglosia

Sumarsono (2008: 37) ngandharaken bilih diglosia inggih menika *pengkhususan* fungsi saking ragam basa. Pangertosan saking pamanggihipun Sumarsono kasebut inggih menika ragam basa inggil saha ragam basa andhap menika wonten ing panganggenipun beda. Menawi Fergusson (lumantar Achmad saha Abdullah, 2012: 164) ngginakaken istilah diglosia kangge nggambaraken kawontenan basa ingkang *unik* wonten ing satunggaling masarakat, inggih menika wontenipun kalih ragam basa ingkang dipunginakaken dening satunggal kelompok panutur basa ingkang sami. Ragam basa ingkang dipunmaksud kaliyan Fergusson inggih menika ragam basa inggil saha ragam basa andhap.

2. Interferensi

Haugen (lumantar Achmad saha Abdullah, 2012: 180) ngandharaken bilih interferensi inggih menika mendhet satunggal unsur saking satunggal basa lajeng dipunginakaken kangge basa sanesipun. Interferensi dipunwastani penyimpangan anggenipun ngginakaken basa, amargi interferensi menika nerak saking aturan utawi kaidah basa ingkang kedahipun dipunginakaken ing basa kasebut.

Menawi Weinreich (lumantar Chaer saha Agustina, 2010: 120) ngandharaken bilih interferensi inggih menika ewahing sistem basa amargi wontenipun *persentuhan* basa kasebut kaliyan unsur-unsur basa sanesipun ingkang dipuntindakaken

dening panutur bilingual. Interferensi miturut Achmad saha Abdullah (2012: 181) menika wonten sekawan tipe inggih menika interferensi fonologi, interferensi morfologi, interferensi sintaksis, saha interferensi leksikal.

3. Bilingualisme

Bilingualisme utawi *kedwibahasaan* miturut Nababan (1984: 27) inggih menika pakulinan ngginakaken kalih basa nalika nindakaken pawicantenan kaliyan tiyang sanes. Pamanggih sanesipun saking Chaer saha Agustina (2010: 84) bab bilingualisme inggih menika panganggening kalih basa kanthi gantos-gantos ingkang dipuntindakaken dening satunggal panutur wonten ing pawicantenanipun kaliyan tiyang sanes.

Menawi Weinrich (ing Rusyana, 1988: 1-2) ngandharaken bilih bilingualisme utawi *kedwibahasaan* inggih menika praktek panganggening kalih basa kanthi gantos-gantos. Pangertosan menika ugi dipunwiwaraken kanthi andharan bilih bilingualisme menika ugi panganggening dialek-dialek saking basa ingkang sami utawi ragam-ragam saking dialek ingkang sami.

4. Campur Kode

Campur kode miturut Subyakto (lumantar Suwandi, 2008: 87) inggih menika panganggening kalih basa (langkung) utawiragambasa ing kahananing *kangsantai* kaliyan tiyang-tiyang kang sampunte pang. Menawi pamanggih saking Nababan (1984: 32) campur kode inggih menika satunggaling kahanan ingkang

wonten panutur nyampuraken kalih basa (langkung) utawi ragam basa nalika wicantenan kaliyan tiyang sanes. Titikanipun campur kode miturut Nababan kasebut inggih menika wontening unsur *kesantiaan* utawi perkawis menika asring dipuntindakaken wonten ing *situasi informal*. Titikan sanesipun inggih mneika campur kode kasebutwujudipun tembung utawi frasa ing salebeting ukara utawi klausa.

5. Alih Kode

Alih kode miturut Suwandi (2008: 86) inggih menika *peralihan* panganggening satunggal basa dhateng basa sanesipun utawi saking satunggal *variasi* basa dhateng *variasi* basa sanesipun. Kartomihardjo (1984: 33-34) ngandharaken bilih alih kode inggih menika *peralihan* saking basa satunggal dhateng basa sanesipun ingkang dipunginakaken dening panutur nalika wicantenan kaliyan tiyang sanes amargi wontening *perubahan situasi*, kepentingan, utawi swasana penggalhipun panutur.

Pamanggih sanesipun saking Achmad saha Abdullah (2012: 159) ingkang ngandharaken bilih alih kode inggih menika gantosing kode basa, saged antawisipun ragam basa, antawisipun dialek, saha antawisipun basa (kadosta basa Indonesia marang basa daerah utawi sakuwalikanipun). Wonten ing alih kode menika, saged arupi klausa utawi kalimat ingkang jangkep, ingkang gadhah kaidah gramatika piyambak saha alih kode menika dipuntindakaken dening panutur kanthi sadar amargi wonten sabab-sabab tartamtu.

Alih kode minangka akibat saking wontening panganggening kalih basa utawi langkung dening satunggal panutur menika gadhah fungsi. Fungsi alih kode miturut Gumperz (lumantar Achmad saha Abdullah, 2012: 162-163) inggih menika kangge ngandharaken menapa ingkang dipunraosaken dening panutur kadosta raos duka, kangge paring *ketegasan* ngengingi satunggal perkawis, kangge narik kawigatosan lawan tuturipun, kangge nglibataken *pihak ketiga*, ngirangi *cercaan* saha kangge paring *komentar* ngengingi hubungan antawisipun panutur kaliyan tiyang ingkang saweg dipunrembag.

Dell Hymes (lumantar Rahardi, 2015: 24) ngandharaken bilih alih kode menika wonten kalih jinis inggih menika alih kode *intern(internal code switching)* saha alih kode *ekstern(external code switching)*. Alih kode *intern(internal code switching)* inggih menika ewahing kode ingkang katindakaken kanthi ngginakaken basa-basa daerah ing salebeting satunggal basa *nasional*, ewahing kode ing antawis dialek ing salebeting satunggal basa daerah, utawi ing antawis ragam ing salebeting satunggal dialek.

Faktor-faktor ingkang ndayani alih kode miturut Chaer saha Agustina (2010: 108) menika wonten sekawan inggih menika pnutur, lawan tutur, wontening tiyang kaping tiga (*pihak ketiga*), ewahing *situasi* pawicantenan saking *formal* dhateng *informal*, saha ewahing topik pawicantenan.

Film Jokowi

Film Jokowi inggih menika film ingkang dipunrilis tanggal 20

Juni 2013, ingkang produseripun KK Dheeraj saha Azhar Kinoi Lubis minangkasutradaranipun. Paragatama wonten ing film Jokowi inggih menika Joko Widodo (Teuku Rifnu Wikana), Iriana (Prisia Nasution), Notomiharjo (Susilo Badar), Sujiyatmi (Ayu Dyah Pasha), saha Lid (Annisa Hertami). Film Jokowi menika nyariyosaken cariyos putranipun tukang kayu ingkang asmanipun inggih mnenika Joko Widodo ingkang asalipun saking kitha Surakarta. Ing salebeting film kasebut dipuncariyosaken lamapahing gesang Joko Widodo awit taksih alit ngantos dados tiyang ingkang *sukses* saha *mapan*.

C. Cara Panaliten Jinising Panaliten

Jinising panaliten ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten inggih menika panaliten *deskriptif*. Miturut Arikunto (2010: 3) panaliten *deskriptif* inggih menika panaliten ingkang ngandharaken kahanan, kondisi, utawi sanesipun ingkang asilipun saged dipunandharaken kanthi wujud laporan panaliten. Panaliten deskriptif dipunginakaken ing panaliten menika amargi badhe ngandharaken saha maparaken asiling panaliten kanthi wujud laporan ingkang cetha saha menapa wontenipun miturut kasunyatan.

Data saha Sumber Data Panaliten

Data panaliten kasebut inggih menika sedaya tuturan ingkang wujudipun basa Indonesia, basa Jawi saha basa Inggris ingkang dipunginakaken kanthi gantosan dening para paraga film Jokowi. Sumber *data* panaliten kasebut inggih menika film Jokowi.

Film Jokowi inggih menika film Indonesia ingkang dipunrilis dinten Kemis, 20 Juni 2013 kanthi produseripun inggih menika KK Dheraj saha sutradaranipun inggih menika Azhar Kinoi Lubis.

Caranipun Ngempalaken Data

Metode ngempalaken *data* ing panaliten menika ngginakaken *metode simak, metode sadap* saha *metode nyathet*. Wonten ing panaliten menika anggenipun ngempalaken *data* wonten 3 tahap, inggih menika: (1) tahap ingkang kaping pisan inggih menika dipunginakaken teknik SBLC utawi teknik *simak, bebas, lihat, cakap*, (2) tahap kaping kalih inggih menika transkripsi *data*, (3) tahap kaping tiga inggih menika *nyathet data* wonten ing *kertudata*.

Pirantining Panaliten

Pirantining panaliten ingkang dipunginakaken inggih menika panaliti piyambak utawi *human instrument*. Peranipun panaliti inggih menika nentukaken masalah, manggih sumber *data*, ngempalaken *data* saha nganalisis *data*, nafsiraken *data* saha ndamel dudutanipun. Piranti sanesipun inggih menika ngginakaken alat bantu arupi kertu *data* saha *tabel analisis*.

Caranipun Nganalisis Data

Wonten ing panaliten menika, caranipun *nganalisis data* inggih menika kanthi cara *analisis deskriptif*. Analisis deskriptif dipunginakaken kangge panaliten menika amargi supados saged nganalisis jinis saha fungsining alih kode ing salebeting film menika. Caranipun nganalisi *data* wonten ing

panaliten kasebut inggih menika: (1) *kategorisasi*, inggih menika *data* dipunpantha-pantha saha dipunidentifikasi adhedhasar jinis alih kode ing salebeting Film Jokowi (2) jinis alih kode menika dipungayutaken kaliyan konteks pawicantenan kangge nganalisis fungsipun alih kode, (3) *tabulasi*, inggih menika ngandharaken *data* ingkang dipuntliti wonten ing *tabel* (4) ngandharaken asiling nganalisis *data* lajeng saged dipunpendhet dudutanipun.

Caranipun Ngesahaken Data

Caranipun ngesahaken *data* panaliten menika ngangge validitas saha reliabilitas. Validitas ingkang dipunginakaken kangge panaliten menika ngangge teknik triangulasiteori, inggih menika kanthi ngginakaken teori-teori ingkang beda kangge mbuktikaken menawi *data* ingkang sampun dipunkempalaken inggih menika *data-data* bab alih kode wonten ing film Jokowi sampun leres. Validitas teknik triangulasi menika dipunpilih kangge panaliten supados saged ngecek saha mbandingaken *data-data* ingkang sampun kapanggihaken.

Wondene reliabilitas ingkang dipunginakaken kangge panaliten menika inggih menika uji reliabilitas stabilitas. Uji reliabilitas stabilitas dipuntindakaken kanthi cara ngambali film Jokowi, mliginipun perangan ingkang dados *data* panaliten, lajeng *data* menika dipunjumbuhaken malih kaliyan film Jokowi menika supados saged dipunasilaken *data* ingkang *valid*.

D. Asiling Panaliten Saha Pirembagan Asiling Panaliten

Wonten ing film Jokowi kapanggihaken perkawis ngengingi alih kode ingkang dipuntindakaken dening para paraganipun. Jinising alih kode ingkang kapanggihaken wonten ing film Jokowi kasebut inggih menika alih kode *intern* saha alih kode *ekstern*. Alih kode *intern* menika ewahing kode wonten ing basa aslinipun panatur utawi basa wonten ing *daerah*ipun piyambak kadosta basa Indonesia minangka basa nasional dhateng basa Jawi minangka basa ibunipun panatur. Menawi alih kode *ekstern* inggih menika ewahing kode ingkang kadadosan saking basa aslinipun panatur dhateng basa asing.

Saking alih kode *intern* menika kapanggihaken bilih alih kode *intern* wonten ing film Jokowi kaperang dados alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko, basa Indonesia ragam *formal* dhateng basa Indonesia ragam *informal*, basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia, saha saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi. Menawi alih kode *ekstern* wonten ing film Jokowi inggih menika alih kode saking basa Indonesia dhateng basa Inggris.

Salajengipun ugi kapanggihaken bilih alih kode ingkang dipuntindakaken dening para paraga film Jokowi menika gadhah fungsi. Fungsi saking alih kode ing film Jokowi inggih menika kangge ngandharaken panyuwunan, kangge

nedahaken satunggaling perkawis, kangge niru kode lawan tutur, kangge ngormati lawan tutur, kangge paring pitakenan, kangge wicantenan kaliyan *pihak ketiga*, kangge nuwuhaken swasana ingkang langkung akrab utawi caket, kangge mahyakaken raos duka, kangge nggantos topik pawicantenan, kangge mahyakaken raos mangkel, saha kangge ngandharaken satunggaling perkawis.

Pirembagan

Saking asiling panaliten, ingsalebeting film Jokowi menika kapanggihaken jinis saha fungsipun alih kode ingkang dipunginkaken dening para parag film Jokowi. Jinis alih kode ingkang kapanggihaken inggih menika alih kode *intern* saha alih kode *ekstern*. Alih kode *intern* menika taksih kabagi dados pitu perangan saha gandhah fungsi piyambak-piyambak. Andharan ngengingi alih kode *intern* saha fungsipun wonten ing ngandhap menika.

1. Alih Kode *Intern*

Alih kode *intern* menika jinis alih kode ingkang kaping pisan wonten ing film Jokowi. Wonten tuturanipun para paraga ing film Jokowi menika kapanggihaken alih kode *intern* saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko, basa Indonesia ragam *formal* dhateng basa Indonesia ragam *informal*, basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia, saha saking basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi.

a) Basa Jawi dhateng Basa Indonesia

Saking perangan kasebut kapanggihaken fungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia saha fungsi alih kodenipun.

- 1) Kangge nedahaken satunggaling perkawis Notomiharjo : “Sik ta pak, sik ta! Iki buktine! **Ini buat istri saya setelah melahirkan.**”
- 2) Kangge ngandharaken panyuwunan Bu Harjo : “Mangga. **Ti ti, adiknya diajak main ke rumah biar bapaknya beres-beres yah.**”
- 3) Kangge niru kode lawan tutur Iriana : “Anu Iid wonten bu?”
Sujiyatmi: “Oo ada sebentar. Iid ada temenmu ni lho.”
Iriana : “**Permisi bu pak. Mari.**”
- 4) Kangge ngormati lawan tutur Joko : “Nggih.”
Bu Guru SMA : “Eh Joko selamat ya kamu dari kelas satu samapi lulus menjadi juara terus, selamat ya.”
Joko : “**Ya terima kasih bu, ya ini juga berkat bimbingan ibu bapak.**”
- 5) Kangge paring pitakenan Joko: “Sekedhap bu. **Ini sebenarnya ada apa bu?**”
- 6) Kangge nggantos topik pawicantenan Notomiharjo: “Iki lho.”
Joko: “Ibu.”
Sujiyatmi: “Joko. Ibu karo bapak kangen e. Piye kuliahmu lancar ta?”

Joko: “Ya alhamdulillah lancar bu.”

Sujiyatmi : “Alhamdulillah.”

Notomiharjo: “**Badanmu agak kurusan.**”

7) Kangge ngandharaken satunggaling perkawis

Pakdhe Miyono : “Bocah-bocah wis dha kesel, **sekarang kamarnya dibereskan dulu ya.**”

b) Basa Indonesia dhateng Basa Jawi Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Indonesia dhateng basa Jawi saha fungsi alih kodenipun.

1) Kangge ngandharaken panyuwunan

Notomiharjo : “Digadai saja Pak, nanti kalau saya punya rejeki bisa saya ambil lagi. Sayangnya berani njual, itu wasiat.**Nyuwun tulung nggih.**”

2) Kangge niru kode lawan tutur *Penjual Kaset* : “Wah ada pelanggan dateng, ni ada yang baru Queen, Rolling Stone, Jimmy Hendrick.”

Joko : “Emm Led Zeppelin baruana ra?”

Penjual Kaset : “**Wah ora eneng e. Wis tak cathete wae sesok tak golekke.**”

3) Kangge ngormati lawan tutur Notomiharjo : “Nggak papa, ini sudah lebih dari cukup mas. **Matur sembah nuwun.**”

4) Kangge nuwuhaken swasana ingkang langkung caket

Joko : “Ya jelek.”

Notomiharjo: “Kamu lupa le yang bikin baju itu bagus atau

jelek tergantung dari yang makai. Kalau baju buntut atau jelek dipakai oleh orang yang kelihatan baik, makainya juga baik apa ndak kelihatan bagus?.....”

Joko : “**Inggih Pak.**”

5) Kangge mahyakaken raos duka

Notomiharjo: “Salah!”

Sujiyatmi : “Pak.”

Notomiharjo: “**Ra isa ndhidhik anak!**”

6) Kangge nggantos topik pawicantenan

Iriana: “Mas Handoko? Aku tu sehabis beli buku mas.”

Handoko: “Kenapa nggak bilang aku....”

Iriana: “**Niki mas Joko, mas-e lit. Mas, niki mas Handoko mbiyen muride bapak.**”

7) Kangge mahyakaken raos mangkel

Hansip : “Pak, anak bapak itu melawan petugas. Beritahu dia! **Cah cilik ngeyel.**”

8) Kangge ngandharaken satunggaling perkawis

Pak Dharmo: “Ndak bisa kalau segitu. Seribu lima ratus.”

Notomiharjo: “Kalo tiga ribu? Biar sisanya....”

Pak Dharmo: “**Wis tak tambahi satus seket.**”

c) Basa Jawi Ragam Krama dhateng Basa Jawi Ragam Ngoko

Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Jawi ragam krama dhateng Jawi ragam ngoko saha fungsi alih kodenipun.

- Kangge wicantenan kaliyan tiyang kaping tiga
Pengemis : “Badhe nyuwun mas, paring paring.”
Joko : “Sekedhap mas. **Ki mbah.**”

d) Basa Jawi Ragam Ngoko dhateng Basa Jawi Ragam Krama

Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Jawi ragam ngoko dhateng Jawi ragam krama saha fungsi alih kodenipun.

- Kangge niru kode lawan tutur
Joko : “Mandheg mriki Pak.”
Tukang becak: “Nggih. Maturnuwun.”
Joko : “**Sami-sami.**”

e) Basa Indonesia Ragam *Formal* dhateng Basa Indonesia Ragam *Informal*

Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Indonesia ragam *formal* dhateng basa Indonesia ragam *informal* saha fungsi alih kodenipun.

- 1) Kangge nggantos topik pawicantenan
Joko : “Anto, Wanda, Supri lihat jalan. **Kamu tahu To tiap jam tujuh kurang seperempat Lik Pardi tukang becak bawa terigu buat dibawa ke pasar.**”
- 2) Kangge ngandharaken satunggaling perkawis
Sujiyatmi : “Sudah mas.”

Pakdhe Miyono : “Terus piye, buku-bukunya anak-anak apa ndak ada yang kececer?”

Sujiyatmi : “**Ndak ada, paling-paling kalau ada ya rusak mas tapi nanti kan bisa cari buku lagi.**”

f) Basa Indonesia dhateng Basa Jawi dhateng Basa Indonesia

Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Indonesiadhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia saha fungsi alih kodenipun.

- Kangge ngandharaken satunggaling perkawis
Bu Harjo: “Hari ini? Piye ta?**Pak RT bilang masih minggu depan. Kami mau pindah kemana.**”

g) Basa Jawi dhateng Basa Indonesia dhateng Basa Jawi.

Saking perangan kasebut kapanggihakenfungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Jawidhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi saha fungsi alih kodenipun.

- Kangge paring pitakenan
Notomiharjo: “Le, Le manut ya. Nurut sama bapak, nanti bapak carikan rumah yang baru. **Ya le?**”
2. Alih Kode *Ekstern*
Alih kode *ekstern* inggih menika ewahing kode ingkang kadadosan saking basa aslinipun panutur dhateng basa asing. Wonten

tuturanipun para paraga ing film Jokowi menika kapanggihaken alih kode *ekstern* saking basa Indonesia dhateng basa Inggris.

a) Basa Indonesia dhateng Basa Jawi Saking perangan kasebut kapanggihaken fungsi alih kodenipun. Ing ngandhap menika saged dipuntingali tuturan ingkang wujudipun ewahing kode saking basa Indonesiadhateng basa Inggris saha fungsi alih kodenipun.

- Kangge paring pitakenan
Joko : “Ya sudah seperti kulitmu.”
Pegawai : “Nggih, maturnuwun.”
Joko : **“Mister, how about this?”**

E. Panutup Dudutan

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembaganipun panaliten ngengingi jinis saha fungsi bilingualisme wonten ing film Jokowi ing ngingil, saged dipunpendhet dudutan bilih: (1) Jinising alih kode wonten ing film Jokowi inggih menika wonten alih kode *intern* saha alih kode *ekstern*. Saking alih kode *intern* menika kaperang dados alih kode saking basa Jawi dhateng basa Indonesia, basa Indonesia dhateng basa Jawi, basa Jawi ragam krama dhateng basa Jawi ragam ngoko, basa Jawi ragam ngoko dhateng basa Jawi ragam krama, basa Indonesia ragam *formal* dhateng basa Indonesia ragam *informal*, basa Indonesia dhateng basa Jawi dhateng basa Indonesia, saha basa Jawi dhateng basa Indonesia dhateng basa Jawi. Menawi alih kode *ekstern* ingkang kapanggihaken ing film Jokowi

inggih menika alih kode saking basa Indonesia dhateng basa Inggris, (2) Fungsi alih kode *intern* wonten ing film Jokowi inggih menika: a) kangge nedahaken satunggaling perkawis, b) kangge ngandharaken panyuwunan, c) kangge niru kode lawan tuturipun, d) kangge ngormati lawan tuturipun, e) kangge paring pitakenan, f) kangge nggantos topik pawicantenan, g) kangge ngandharaken satunggaling perkawis, h) nuwuhaken swasana ingkang langkung akrab utawi caket, i) kangge mahyakaken raos duka, j) kangge mahyakaken raos mangkel, saha k) kangge wicantenan kaliyan tiyang kaping tiga. Fungsi alih kode *ekstern* inggih menika kangge paring pitakenan.

Implikasi

Kangge pamaos, panaliten menika kaajab saged dados *referensi* panaliten sanesipun ngengingi ngelmi *sosiolinguistik* mliginipun bab alih kode. Pamaos ugi saged mangertosi bilih ewahing panganggening basa ingkang dipuntindakaken dening satunggal panutur saged kadadosan wonten ing salebeting film, kadosta film Jokowi. Menawi kangge mahasiswa Pendidikan Basa Jawa FBS UNY, asiling panaliten menika saged dipundadosaken acuan kangge ngelmi bab alih kode. Panaliten menika ugi kaajab supados nyukani *kontribusi* kangge pendidikan mliginipun pendidikan bebasan.

Pamrayogi

Adhedhasar dudutan saha implikasi ingkang sampun dipunandharaken menika, panaliten bab alih kode wonten ing film

Jokowi kaajab saged nambah ngelmi saha paring kawruh mliginipun panaliten basa ing salebeting *film*. Asiling panaliten menika taksih kathah kekiranganipun amargi winatesing seserepan panaliti, amargi saking menika prelu dipuntindakaken panaliten ingkang langkung wiyar malih bab alih kode menapa perkawis panganggening kalih basa wonten ing film Jokowi kasebut.

Kapustakan

- Achmad dan Alek Abdullah. 2012. *Linguistik Umum*. Jakarta: Erlangga.
- Arikunto, Suharsimi. 2010. *Prosedur Penelitian: Suatu Pendekatan Praktik*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Chaer, Abdul dan Leonie Agustina. 2010. *Sosiolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Kartomihardjo, Soeseno. 1988. *Bahasa Cermin Kehidupan Masyarakat*. Jakarta: Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan.
- Nababan. 1984. *Sosiolinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: Gramedia.
- _____, dkk. 1992. *Survei Kedwibahasaan di Indonesia*. 1992. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Rahardi, Kunjana. 2001. *Sosiolinguistik, Kode dan Alih Kode*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- _____. 2015. *Kajian Sosiolinguistik Ihwal Kode dan Alih Kode*. Bogor: Ghalia Indonesia.
- Rusyana, Yus. 1988. *Perihal Kedwibahasaan (Bilingualisme)*. Jakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Direktorat Jenderal Pendidikan Tinggi Proyek Pengembangan Lembaga Pendidikan Tenaga Kependidikan.
- Sudaryanto. 1988. *Metode Linguistik Bagian Kedua Metode Dan Aneka Teknik Pengumpulan Data*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.
- Suhardi, Basuki. 2009. *Pedoman Penelitian Sosiolinguistik*. Jakarta: Pusat Bahasa Departemen Pendidikan Nasional.
- Sumarsono. 2008. *Sosiolinguistik*. Yogyakarta: Sabda dan Pustaka Pelajar.
- Sumarsono saha Partana. 2002. *Sosiolinguistik*. Yogyakarta: SABDA.
- Sutana, Dwi. 1999. *Alih Kode dan Campur Kode Dalam Majalah Djaka Lodhang: Suatu Studi Kasus*. Balai Bahasa Yogyakarta: Departemen Pendidikan dan Kebudayaan Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa.